

A hólyagduda a sztyeppei nagyállattartó rokonnépek találmánya. A hozzá való hólyagot korábban vizes vagy kumiszos-tömlőként használták (iszák), vagy levegővel fölfújva a gyerekeknek készítettek belőle léggömbféle játékszert. Végül fölismerték, hogy dudatömlőnek is kiválóan alkalmas.

HÓLYAGDUDA

Az avar kor hangszere

A kettőssípok párhuzamos szárú változatát a Kr. e. első évezredben fejlesztették ki, és egy darabig együtt használták azt a korábban már általánosan elterjedt, széttárt szárú kettőssípokkal, a tárogatókkal. Egy évezred alatt azután az új síptípus teljesen kiszorította a régit, elérkezett a párhuzamos szárú kettőssípok korszaka.

Ezek abban különböztek lényegesen a korábbi típustól, hogy a nedvességtűrő szalmasíp helyett száraz levegőt igénylő nádsípokkal szóltak, aminek működéséhez a Közel-Kelet és Egyiptom száraz, sivatagi levegője éppen megfelelt. Itt máig változatlan formában él ez az ókori hangszer. Máshol azonban, ahol magasabb volt a levegő nedvességtartalma, így pl. a kontinentális éghajlatú Kelet-Európában, a Kaukázus térségében, vagy a monszun éghajlatú területeket is tartalmazó Indiában, szükségessé vált a védekezés a sípok túlzott átnedvesedése ellen.

Zenetörténeti jelentőségű változást jelentett az, hogy a sípok kikerültek a szájüregből. Ez végleg megoldotta a túlnedvesedés problémáját, ugyanakkor sok ezer éves hagyománynak vetett véget. Ez úgy történhetett, hogy a sípokot egy közbeiktatott eszközbe szerelték (*szájtölcsér* vagy *szélkamra*), ami fúvás közben a fölösleges nedvesség jó részét fölvette, így a hangszeren hosszasan lehetett játszani anélkül, hogy a sípok túlnedvesedés miatt elakadnának.

Szájtölcséres sípokot használnak a spanyolországi baszkok, az Adriai tengerpart különböző népei, és a Nagy-Britanniában élő walesiek.

Tök szélkamrás sípokot használnak még napjainkban is a kígyóbűvölők Indiában, és hasonlókat találunk a Távols-Keleten, valamint szórványosan az Égei-tengeri szigeteken is.

A töksípoktól csak egy lépés a hólyagsípok kialakulása. A hólyag is jól fölgyűjti a nedvességet, és mivel rugalmas, nagyban segíti a folyamatos fúvástechnikát, ami úgy történik, hogy a zenész az orrán át lélegzik, miközben a szájüregéből préseli a sípokba a levegőt. Ezt a fúvástechnikát jól mutatják a korabeli ábrázolások, ahol a zenész pofazacskója egy dudatömlőnek is beillene.

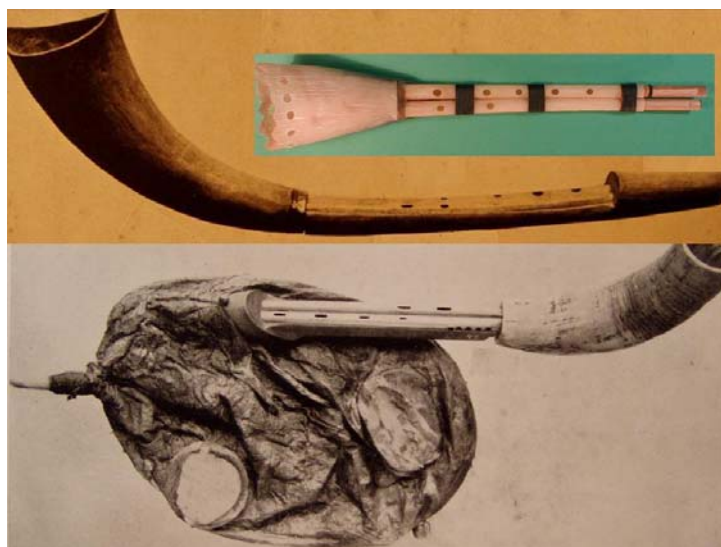
Ezeket a hólyagsípokat még nem tekinthetjük dudáknak, mivel itt a folyamatos hangzást nem a tömlő nyomásával érik el, hanem a hagyományos, cirkulációs fúvástechnikával. Jól látható, hogy a hólyag szabadon van, kézzel nem is érintik azt. A hólyagduda kialakulását annak köszönhetjük, hogy a kisméretű hólyagok helyett (juh, kecske vagy sertés húgyhólyagja) nagyobbakkal is megpróbálkoztak. A nagyállattartó sztyeppe népek a ló vagy szarvasmarha hólyagjait próbálták fölhasználni erre a célra, ami nem egykönnyen sikerült. A nagyméretű hólyag alsó végébe kötözött sípok ugyanis túlságosan messzire estek a kéztől, kényelmetlenné válva így a zenész számára. Ennek elkerülésére az a megoldás kínálkozott, hogy

nem a hólyag végén, hanem az oldalán, kb. a felső harmadán vágta lyukat, és abba illesztették a sípszárat, ami így egy váratlan, sosem gondolt megoldáshoz, egy korszakalkotó újításhoz vezetett. Ebben a pozícióban ugyanis a zenész két keze közé került a felfújott hólyag, miáltal a két tenyér szorításával szabályozhatóvá vált a benne lévő levegő nyomása.

A hólyag így átvehette a pofazacskó légpumpáló szerepét, (amire ettől kezdve már nem is volt szükség többé), és ezzel új hangszer jött létre: a *hólyagduda*, vagyis a legelső bőrduda.

A hólyagduda rendkívül egyszerű és praktikus szerkezet. A hólyag oldalán vágott kerek nyílásba szorítják bele a sípszárat tartó favályú kúposra faragott, vagy esztergályozott felső végét. Ez bármikor kivehető, így a sípok hangolhatók. A favályúban helyezkednek el a sípszárok, alsó végéhez pedig a párhuzamos szárú kettőssípokra jellemző, hangerősítő szarutölcsér csatlakozik.

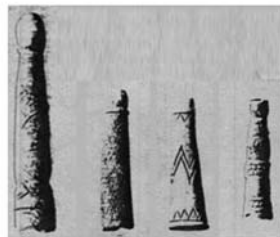

Volga-vidéki hólyagduda és sípszár. Fönt a jánoshidai kettőssíp rekonstrukciója

A Középső Volga-vidék népeinél napjainkig fönmaradt a hólyagduda hagyománya. Az itt élő népek (baskírok, cseremiszek, csuvasok és mordvinok) hólyagdudái a térségben mindenütt azonosak, láthatóan közös eredetűek. A cseremisz duda *sűvír* neve, csakúgy, mint a csuvas *sápár* név, valószínűleg a térség egykori kultúraalkotó népessége, a szabírok nevének változata. Hasonló névalakokat találunk a környék hely és víznevei között (*Tapar, Soper, Sabir, Sibir, Sibir, Séber, Sabar* stb.), melyeket a nyelvészek a szabír népnévvel azonosítanak. E szerint a hólyagdudát a nagyállattartó szabírok közvetítésével ismerhették meg a Középső Volga-vidéken.

A cseremiszek száz éve még darucsontból készítették a sípszár csöveit. Az ehhez fölhasznált szárnycsont (singcsont) enyhén ívelt, ezért a favályút — ennek megfelelően — kissé ívesre faragták (fenti kép közepén). Amióta a daru szigorúan védett, fémcsővel helyettesítik a darucsontot. (A hagyományok erejét jelzi, hogy az egyébként egyenes fémcsövet is gyakran ívesre hajlítják, hiszen már így szokták meg azt.) A hólyag egyetlen természetes nyílásába a csontból készített fúvóka van bekötve. Alkalmazása azért célszerű, mert a hólyag szűk nyílásába csak egy ilyen vékony csövecske fér bele, ami azért elég kemény ahhoz, hogy a zenész a fogai között össze ne roppantsa. Ez a csontfúvóka fontos jellemzője a hólyagdudáknak.

7. századi (és későbbi) avar sírokban nagy számban találtak ilyen csont csövecskéket, melyek legtöbbször jól kivehető rágásnyom mutatkozik. Ez nagyban valószínűsíti a dudafúvó funkciót. Alakjuk is, épp ezért, enyhén kúpos, alsó részüket valószínűleg csirizes ragasztással illesztették a hólyag nyílásába, hogy aztán légmentesen beragadjon.

A mai Volga-vidéki hólyagdudák sípszára a Jánoshidáról előkerült darucsont kettőssípjal azonos. (Annyi eltérés mutatkozik csupán, hogy az oldalsó hangoló nyílás, ami mind a Volga-vidéki, mind a Kárpát-medencei dudákra jellemző, a jánoshidai sípról hiányzik.)

A Középső-Volga vidék és a Kárpát-medence (avar kori és kortárs) dudahagyományában a következő párhuzamok mutathatók ki:

- Favályús sípszár szerkezet
- Félparalel kettőssípszár
- Oldalsó hangolónyílás
- Darucsont csövek
- Csont fúvóka
- Zene: Eltérő szólamú többszólamúság, ritmuskíséretes játéktechnika

Az azonosságok értéke megsokszorozódik azáltal, hogy azok legtöbbször kizárólagosan e két térség dudahagyományában mutatható ki, sehol máshol! (Favályús szerkezet és félparalel sípszár másutt is előfordul, ezekben az esetekben távolabbi rokonságra kell gondolnunk pl.: Kisázsia, Égei tengeri Kükládok szigetcsoport, Baszkföld)

Az összegyűlt adatok arra engednek következtetni, hogy a Volga-vidék és a Kárpát-medence azonos karakterű dudakultúrája közös eredetű, mindkét térségben a szabír nép lehetett a kultúra közvetítője.

A 7. századi nagy népmozgások során a szabírok népe a Fekete tenger előterében lévő szálláshelyeit föladta és több csoportra oszolva szétvándorolt.

Egyik jelentős csoportjuk észak felé vonult és a Középső-Volga vidékre terjesztette ki fennhatóságát, majd miután kultúráját átadta, beolvadt a nagyobb létszámú helyi etnikumokba, elveszítve népi azonosságát (csakúgy, mint a velük települt magyarok, akiket mecser, mescser néven őrzött meg az emlékezet).

Egy másik csoportjuk, — akiket a bizánci források „szávártü ászfalú” néven említenek — keletre, Perzsia felé vette az irányt.

A harmadik csoport pedig nyugat felé vándorolt és a Kárpát-medencében foglalt szállást. Ezt a betelepülő népességet a régészeti irodalom László Gyula óta késő-avaroknak nevezi. Ma már általános vélemény szerint ez a nép a szabírokkal azonosítható.

Ezt — úgy vélem — a két népnév szoros alaki rokonsága is alátámasztja. A szabír népnév hangharmóniába rendezett alakja: *szabar*, vagy *zabar*. A *zabar* név pedig azonosítható az avarok általánosan használt *abar* névváltozatának határozott névelős alakjával, vagyis: *Zabar*=aZ *abar*.

Az avar vezér Zabergán neve is a két nép azonosságát hirdeti, hiszen olvashatjuk az Avar Kánnak vagy Szabír Kánnak egyaránt. (Baráth Tibor adta mindehhez a mintát, aki hasonló eredményre jutott a Zalán névvel. Szerinte ui. ez egy népnév, vagyis: aZ alán.)

A betelepülő későavar-szabírok magukkal hozott hagyományaikkal gazdagították a Kárpát-medence kultúráját, majd hamarosan beolvadtak a nagyobb lélekszámú helyi néptömegbe, melynek vegyes etnikumát az őstelepések mellett szkíta és hun kori népmaradékok alkották. Csupán néhány földrajzi név maradt utánuk, pl. a Zobor vidék a Felvidéken, és a szórványosan előbukkanó Szabar ill. Sobor helységnevek országszerte.

A késő-avar korból származó dudafújó csontcsövecskék nagy száma arra utal, hogy a hólyagduda általánosan használt és elterjedt hangszer lehetett ebben az időben. Az ezzel rokon magyar duda hagyományának kezdetei — ezek szerint — a hetedik századig nyúlnak vissza.

Cseremisiz hólyagdudás – avar duda rekonstrukciója

Ehhez képest Európában a legkorábbi bőrduda ábrázolások csak a 13. századtól kezdenek megjelenni, igazi népszerűségét pedig csak a 14-15. században éri el a hangszer.

Európa művelt és barbár népessége egyaránt ellenséggként kezelte a Közép és Kelet-Európa nagy részét uraló szkíta–hun gyökerű nagyállattartó kultúrákat évszázadokon át. Eszükbe sem jutott, hogy a lenézett, idegen életformájú népektől bármiféle értéket átvehetnének, ahogy az napjainkra is jellemző.

A változás valamikor az Árpád-házi királyok idején állhatott be, amikor a Magyar Szent Korona országa irigyelt nagyhatalommá lett úgy hadászati-politikai, mint kulturális téren. A szép magyar királynéokért sorban álltak a jó családból származó kérők, így lett Szent István unokája Margit a skótok máig tisztelt és szeretett királynéja.

Skóciai Szent Margit képe Edinbourghan a St Margaret kápolna üvegablakán

A messzi Albion esőverte szigetére nyilván nem magányosan érkezett a szépséges aranyhajú királyleány, hanem több száz fős udvartartással, így a derék skótoknak (távoli kelta rokonainknak) alkalmuk nyílhatott a sosem látott, sosem hallott magyar kultúra rejtelseibe bepillantani. A vele áttelepült magyar nemesek utódai máig számon tartják magyar származásukat. Margit királynét 1251-ben avatták szentté. A hagyományok szerint általa indult meg Skócia felemelkedése a barbarizmusból. Magyar szokások egész sorát vezette be az udvarnál, és állítólag a híres skót kockás szőttest is általa ismerték meg, hiszen a vászonszövés mesterségének megismertetése is az ő nevéhez fűződik.

A magyarok által bevezetett, korábban ismeretlen szokások, eszközök, játékok között érdemes megemlíteni a sajátos hólyagtárgyakat is. Ezek egyike a levegővel fölfújott tojásforma labda, amit a mai rögbi-labda elődjének tekinthetünk (rugby=rúgd be), a másik a hólyagtömlős, kettőssíp-sípszáras bőrduda, aminek állatbőrtömlős változatát Európa nyugati fele már skótdudaként ismerte meg.